

УДК 371.2:316.7:172/3(73)

МОТИВАЦІЯ ДОСЯГНЕННЯ ЯК ЦІННІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ СУХОМЛИНСЬКОГО

Т.М.Кошолоп

Анотація. У статті проведений теоретичний аналіз сутності мотивації досягнення як ціннісної характеристики навчальної діяльності у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського, проаналізовано теоретико-практичний досвід формування мотивації досягнення школярів.

Ключові слова: мотивація, навчальна діяльність, В.А.Сухомлинський.

Аннотация. В статье произведен теоретический анализ сущности мотивации достижения как ценностной характеристики учебной деятельности в педагогическом наследии В.А.Сухомлинского, проанализирован теоретико-практический опыт формирования мотивации достижения школьников.

Ключевые слова: мотивация, учебная деятельность, В.А.Сухомлинский.

Abstract. In the article the theoretical analysis of the nature of achievement motivation as a characteristic value of educational activity pedagogical heritage V.A.Suhomlinskogo, analyzed theoretical and practical experience in the formation of achievement motivation students.

Keywords: motivation, learning activities, V.A.Suhomlinsky.

Зміна реалій суспільного життя зумовили докорінну зміну поглядів на сучасну освіту, зокрема шкільну, однією з основних рис якої є відмова від стереотипних поглядів на педагогічний процес, як на процедуру засвоєння знань, умінь і навичок.

Утвердження «педагогіки особистості» спонукає педагогів до пошуку такого перспективного напрямку в роботі навчальних закладів, який дозволяє побачити в кожному учневі індивідуальність, сприяти розкриттю його творчого резерву, його потенціалу в духовному і моральному розвитку; спонукає вчитися не через примус, а через довіру, толерантність, заохочення, успіх.

Саме потреба формування компетентної творчості особистості, яка легко вписується в інформативне суспільство ХХІ ст., і спроможна гармонізувати потребу власної самореалізації з його потребами, вимагає посиленої уваги до проблеми мотивації учіння.

У структурі мотивації учіння фундаментальна роль належить мотиву досягнення, психолого-педагогічні умови формування якого довгий час залишалися поза увагою вітчизняних педагогів і психологів. Мотивація досягнення в структурі мотиваційної сфери людини розглядалась в основному в зарубіжній психології Р.Амесом, Д.Аткінсоном, Г.Клаусом, Д.Мак-Клелландом, Х.Хекхаузенем і ін. Серед радянських дослідників можна виділити роботи Н.А.Батуріна, О.А.Конопкіна, В.І.Степанського, О.В.Дашкевича, М.Ш.Магомед-Емінова, М.В.Матюхіної, Т.А.Сабліної, Ю.М.Орлова.

Так, Х.Хекхаузен визначає мотивацію досягнення «як один з різновидів мотивації діяльності, пов'язаний з потребою індивіда добиватися успіхів і уникати невдач» [12, с.243]. Такої ж точки зору дотримується Д.Аткінсон та Д.Мак-Клелланд, наголошуючи на тому, що в основу мотивації досягнення входять дві протилежні мотиваційні тенденції – прагнення до успіху та уникнення невдачі.

«Прагнення до досягнення успіху» за Ф.Хоппе, або «мотив досягнення» за Д.Мак-Клелландом – це загальна, відносно стійка риса особистості, яка виявляється у прагненні до успіху, бажанні досягти високих результатів і відчувати задоволення при цьому. Це одна із визначальних якостей, яка має провідний вплив на людське життя. Стає успішною та заслуговує на повагу лише та людина, яка постійно змагається сама з собою у прагненні перевершити досягнутий рівень знань, кваліфікації, культури, тобто людина, яка володіє високим рівнем мотивації досягнення.

Експериментально доведено, що успіх у будь-якій діяльності великою мірою залежить не від здібностей і знань, а від сили мотиву досягнення.

Чим вищий рівень (активність), чим більше чинників (мотивів) спонукають людину до діяльності, тим більше зусиль вона здатна докласти і, відповідно, тим більше шансів досягти успіху.

Виходячи з цього, С.С.Занюк пропонує таку формулу успіху:

$$\text{УСПІХ} = \text{З} + \text{Мд} + \text{С},$$

де З – здібності;

Мд – мотивація досягнення;

С – ситуація (сприятливі обставини).

Автор стверджує, що незважаючи на те, що дана формула є досить загальною, вона дає можливість, визначивши силу (рівень) мотивації досягнення, прогнозувати успіхи дітей у навчанні [4, с.166].

Мотивація досягнення, тобто прагнення досягти успіху в певному виді діяльності, охоплює не лише мотиви досягнення (стійкі атрибути особистості), та ситуативні чинники (суб'єктивна цінність діяльності, імовірність досягнення успіху, складність завдання тощо).

Мотив досягнення є не лише стійким атрибутом особистості, але й динамічним утворенням. Він починає актуалізуватися у взаємодії з такими ситуативними факторами, як суб'єктивна цінність діяльності та імовірність (шанси) досягнення успіху в певній сфері діяльності.

До складу мотиву досягнення входить ряд спонукань:

- мотив пізнання – (усвідомлення необхідності знань);
- мотив самоствердження (потреба престижу, авторитетності);
- мотив винагороди (схвалення).

Факторами, які визначають мотивацію досягнення, є:

- очікування успіху як ступінь суб'єктивної впевненості в тому, що діяльність матиме успіх (уявлення про здібності, невдачі у минулому, суб'єктивна складність завдання як оцінка сприятливості ситуації);

- суб'єктивна цінність та привабливість успіху в певній діяльності.

До категорії мотивації досягнення належать:

- потреба в досягненні й успіхові (актуалізувати при постановці позитивно сформованих цілей);
- очікування успіху;
- похвала (схвалення);
- позитивний емоційний стан (емоційні радості, задоволення в межах певної діяльності, що стосуються певної роботи, досягнення успіху);
- потреба в уникненні невдачі.

З мотивацією досягнення тісно пов'язані такі психологічні феномени, як віра, наполегливість, посидючість, цілеспрямованість.

Мотивування дії досягнення стимулюється перспективними визначенням мети й оцінкою результатів своїх зусиль. Зіставлення прагнення і досягнутого, бажання і дійсності, намірів і здійснень супроводжується переживанням успіху або невдачі, які впливають на спрямованість і силу подальших прагнень.

За визначенням сучасної гуманістичної психології (А.Маслоу, К.Роджерс та ін.), основою позитивної мотивації досягнення є фундаментальні потреби особистості – прагнення до самоствердження, самоактуалізації, самореалізації у житті, потреба бути успішним.

Таким чином, мотивація досягнень є не тільки активним, але й домінуючим компонентом в структурі мотивації учіння зокрема і мотиваційної сфери школяра загалом. Розвиток мотивації досягнення в процесі навчання активізує формування пізнавальної потреби, пізнавального інтересу та інших потреб і спонук мотиваційної сфери учнів, сприяє виникненню в учнів орієнтації на розвиток

своїї індивідуальності.

Тому деякі дослідники вважають, що система освіти мусить бути орієнтована переважно на стимуляцію позитивної мотивації досягнення.

Досвід цілої плеяди вчителів-новаторів, які розробили ряд високо-ефективних, загальнодидактичних методичних рішень вказаної проблеми свідчить, що немає іншого шляху домогтися позитивного ставлення школярів до навчання, як зробити його, це навчання, успішним, радісним, тобто розвинути позитивну мотивацію досягнення.

Значний внесок у вивчення даної проблеми зробив і О.В.Сухомлинський.

Плідна ідея радості успіху в навчанні була не тільки проголошена, а й методично інструментована Сухомлинським. Один з розділів його книги «Серце віддаю дітям» має назву: «Дайте дітям радість розумової праці, радість успіху в навчанні». Цей заклик може слугувати своєрідним закликком до виховання у школярів мотивації досягнення як рушійної сили, що визначає успіх дитини у навчанні.

Його новий особистісно-зорієнтований гуманістичний підхід у навчанні був спрямований на розвиток особистості, здатної до саморозвитку, самовизначення, самореалізації, як найголовнішої цінності, про що свідчить вся його практична діяльність.

Було б припустимою помилкою не звернутись до його педагогічної спадщини, яка яскравою зіркою висвічує шлях до дитячих сердець і містить цінний досвід виховання позитивного ставлення до навчання.

Мета статті: розкриття суті мотивації досягнення як ціннісної характеристики педагогічної спадщини Сухомлинського, аналіз теоретико-практичного досвіду формування мотиву досягнення у школярів.

Досвід О.В.Сухомлинського щодо виховання в учнів позитивної мотивації досягнення у навчанні унікальний, хоча слід визнати відсутність монографічних публікацій, присвячених даній проблемі. Та без перебільшення можна підтвердити, що жодна праця Сухомлинського не обминає її. Насамперед це стосується таких праць, як «Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості», «100 порад учителю», «Серце віддаю дітям» і ряду статей: «Інтерес до учіння – важливий стимул навчання учнів», «Вчити вчитися» та інші.

Досліджуючи проблеми мотивації учіння, Сухомлинський мріяв вирішити найбільш гостру проблему, яка стоїть перед школою – проблему попередження низької успішності. «Здається парадоксом, незбагненим той факт, що для деякої частини підлітків навчання – тяжкий тягар. Так не повинно бути. Ставлення до навчання як до важкого тягаря, чогось обтяжливого – абсолютно ненормальне явище». Причина цього, на думку великого педагога, відсутність гармонійного виховання; засіб подолання – пробудження в учнів почуття радості від досягнення успіху у навчанні, формування у них мотивації досягнення.

Потреба в досягненні успіху – одна з фундаментальних соціальних потреб. Вона задовольняється, якщо досягається мета і результати визначеної діяльності.

У сучасній педагогіці категорія «успіх» розглядається як насичення потреб, які особистість має задовольнити у навчальній діяльності. Досягнутий у навчанні успіх, підкріплений громадським визнанням і моральними стимулами, розвиває, посилює і зміцнює позитивну мотивацію навчальної діяльності учня, стимулює подальший розвиток здібностей, а вони прокладають шлях до нових успіхів і ця система функціонує, «розгортаючись по спіралі» (К.М.Гревич, К.К.Платонов).

Ідея успіху в навчанні дітей – явище закономірне, а не випадкове. Здійснюваний протягом всього життя педагога експеримент по формуванню мотивації учіння в цілому і мотивації досягнення загалом, професійний аналіз навчально-виховного процесу дав йому змогу глибоко пізнати сутність феномену успіху в навчанні дітей і дати визначення цієї філософсько-педагогічної категорії, виокремити її чинники, побудувати на цій основі чітку педагогічну теорію вивчення, виховання, розвитку особистості – «педагогіку успіху».

Домінантами у ній виступають: любов до дітей, оптимізм, визнання безумовної цінності кожної людської особистості, віра в її неповторність, талановитість, довіра учнів до свого наставника, віра у свої творчі сили, розум, волю, наполегливість.

Найважливішим чинником досягнення дитиною успіху у навчанні О.В.Сухомлинський вважав її бажання добре вчитися як пізнавальну потребу і потребу в досягненні. Він відзначав: «Усі наші задуми, пошуки й побудування перетворюються на порох, на мертву мумію, якщо немає дитячого бажання вчитися. Воно приходить лише з успіхом у навчанні».

Для того щоб учень почував себе в школі добре, він повинен бути впевненим у тому, що у провідній своїй діяльності учінні, він «не гірший за інших». Якщо засвоєння шкільних знань учневі не під силу, ніщо не врятує його від гірких переживань своєї неповноцінності, які тягнуть за собою

негативне ставлення до школи, небажання учитися.

Успіх принципово неможливий поза межами емоції, мотиваційно-ціннісної сфери, оскільки емоційно-ціннісне ставлення учня до навчальної діяльності, оцінні відношення виявляють значущі для нього моменти і складають сферу, в межах якої розгортаються не тільки пасивно-емоційні процеси переживання, але й активно-дійові. Тому великий педагог вважав, що важливий крок на шляху становлення дитини як особистості – це пробудження в учневі потужних сил, здатних викликати велике схвилювання, почуття радості. Він писав: «позитивні емоції дітей, що виникають у процесі навчання, відіграють важливу роль у вихованні бажання вчитися. Завдання вчителя полягає в тому, щоб постійно розвивати в дітей позитивне почуття задоволення учінням, щоб з цього почуття виник і утвердився емоційний стан – пристрасне бажання вчитися» [6, 7].

Школяр зростає, утверджується в безперервному русі від успіху до успіху. Мав рацію В.О.Сухомлинський, заявляючи, що «дати дітям радість праці, радість успіхів у навчанні, побудувати в їхніх серцях почуття гордості, власної гідності – перша заповідь виховання» [6, с.164]. Отже є успіх – є й бажання вчитися. З іншого боку – бажання вчитися – запорука успіху у навчанні. «Виходить немовби парадокс, – зауважує педагог, – для того, щоб дитина встигла, треба, щоб вона не відставала. Та це не парадокс, а діалектична єдність процесу розумової праці. Інтерес до навчання з'являється, лише тоді, коли є натхнення, що народжується від успіху в оволодінні знаннями; без натхнення навчання перетворюється для дітей на тягар» [6, с.164].

Центральна з потреб дитини – потреба в позитивній оцінці дорослих і насамперед – учителя, в його схваленні і заохоченні до успіхів. Дитина, відчуваючи себе в наслідок оцінного ставлення дорослих значущою у певному розумінні, прагне зберегти свою значущість. У неї з'являється прагнення «підтвердити» вже пережите почуття власної гідності під впливом схвалення дорослого, яке і задовольняє потребу дитини в самоповазі. В.О.Сухомлинський у своїх працях неодноразово наголошував: «необхідно, щоб навіть найменші успіхи учнів, їх зусилля і прагнення вчитись краще, були помічені й підтримані учителем». Засоби такої підтримки (стимуляція, заохочення) він розкрив у своїй праці «Засоби виховного впливу вчителя на учня». Найдієвішими засобами заохочення дітей у навчанні (в досвіді В.О.Сухомлинського) є доброзичливе слово, усмішка, різноманітні відтінки погляду: радість, схвалення, підбадьорення, надія.

«Слово, за твердженням Сухомлинського, найтонший інструмент, за допомогою якого ми торкаємося до серця дитини... ним можна й оживити, і вбити, викликати радість, душевне піднесення або засмутити й приголомшити людину; словом можна посіяти тривогу, сум'яття, зневіру людини у свої сили, а можна і надихнути на творчу працю, на мужні вчинки» [10, с.279].

Процес опанування знань та формування світогляду в учнів В.О.Сухомлинський тісно пов'язував з вихованням почуттів: «Дитина, яка без емоцій ставиться до знань, без інтересу, подиву, задоволення, радості, захоплення та інших позитивних переживань, не може успішно навчатися» [6, с.164].

В.О.Сухомлинський на практиці розробив організаційно педагогічну систему, яка створювала сприятливі умови для ефективного та цілеспрямованого впливу на мотиваційну сферу особистості учня, динамізувала його інтелектуальні можливості.

Вся система роботи видатного педагога пройнята ідеєю живодайності успіху та досягнень як основи усвідомлення у собі здатності долати труднощі навчання, формування позитивного світовідчуття, щастя маленьких школярів. Усвідомлення учнем свого успіху і пов'язані з цим почуття поваги до самого себе, власної гідності, Сухомлинський вважав рушійною силою розвитку особистості та її позитивного ставлення до навчання.

В.О.Сухомлинський визначив педагогічні чинники, що обумовлюють успіх у навчанні, накреслив напрями взаємодії між ними і породжені такою взаємодією інтегративні якості, які, власне кажучи, і визначають актуальність цього феномена сьогодні і в майбутньому.

До психолого-педагогічних чинників, що забезпечують успіх у навчанні дітей і знайшли відображення у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського, належать: бажання дитини добре вчитися; впевненість у власних силах, можливість досягнення успіху; довіра до вчителя, почуття самоповаги, наполегливість, працелюбність, вміння долати труднощі.

Оптимальними у формуванні відчуття успіху в навчанні виявилися такі педагогічні умови: формування в учнів бажання вчитися і «передчуття успіху», усвідомлення ними успіху як результату напруження волі, розуму, праці у повну міру своїх сил і виявлення у собі власних можливостей як більш високого рівня людської життєздатності, педагогічний оптимізм, віра вчителя у можливості кожного учня, атмосфера доброзичливості, емоційного комфорту, гуманізації взаємодії «учитель-учень», «учень-учень».

Аналіз науково-практичного досвіду В.О.Сухомлинського дає можливість сформулювати та

обґрунтувати найголовніші умови і шляхи виховання позитивної мотивації досягнення школярів, а саме:

1. Забезпечення успіху в учінні кожного учня. «Успіх у навчанні, – писав В.О.Сухомлинський, – єдине джерело внутрішніх сил дитини, які породжують енергію для подолання труднощів, бажання вчитися» [8, с.164]. Успіх в навчанні, як і в будь-якій іншій діяльності, є джерелом таких позитивних почуттів, як радість, впевненість, оптимізм, самоповага, доброзичливе ставлення до товаришів, до людей взагалі; різко підвищує розумову працездатність, зміцнює волю, формує готовність долати труднощі. При цьому учіння сприймається не як зовнішній обов'язок, як чужа вимога, воно набуває глибокого особистісного сенсу. «Дати дітям радість праці, радість успіху у навчанні, пробудити в їх серцях почуття гордості, власної гідності – перша заповідь виховання» [9, с.164].

2. Індивідуалізація навчання, забезпечення доступності й посиленості навчальних завдань для кожного учня. Вимоги до учня повинні бути не занадто легкими і не занадто важкими, вони дещо мають перевищувати наявні можливості учня, змушуючи його весь час долати посилені труднощі, перевершувати свої попередні досягнення.

3. Свідоме й цілеспрямоване планування і конструювання ситуацій успіху на уроці шляхом насичення навчального матеріалу цікавими фактами, епізодами, дидактичними іграми, які збуджують в учнів пізнавальний інтерес, підтримують почуття новизни.

4. Створення проблемних ситуацій на уроці, підтримання достатнього рівня інтелектуального напруження, формування в учнів звички долати труднощі в навчальній діяльності. Споживання інформації без пошуку, без подолання труднощів породжує інформаційне пересичення, ефект адаптації, нудьгу і байдужість.

5. Включення елементів творчості в навчальний процес. При всьому значенні знань і розумового розвитку загальна мета освіти передбачає розвиток усіх сторін особистості школяра, в тому числі його задатків та здібностей, уяви та почуттів, волі, моральних та естетичних якостей.

6. Формування в учнів адекватного стилю пояснення причин власних успіхів і невдач у навчанні. Адекватний стиль полягає у поясненні причин успіхів докладеними зусиллями і здібностями, а причини невдач – недостатністю докладених зусиль. З цієї метою учитель, коментуючи відповідь учня, повинен апелювати у випадку невдачі, поганої відповіді не до внутрішніх стабільних причин (здібностей), а до внутрішніх мінливих факторів «недостатності докладених зусиль».

Отже, реалізація ідей «педагогіки успіху» Сухомлинського дозволяє створити умови для організації такого навчального процесу, який би сприяв розвитку мотивації досягнення, в якому кожен учень просувається вперед у відповідності зі своїми можливостями, відчуває окрилюючу силу успіху, радість на шляху просування від незнання до знання, від невміння до уміння.

Література

1. Atkinson J.W. An introduction to motivation. / J. W. Atkinson. – Princeton, M. Y. Van Nostrand 1978. – 405 p.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. / А. А. Вербицкий. – М. : Высшая школа, 1991. – 201 с.
3. Гребенюк О.С. Формирование интереса к учебной и трудовой деятельности у учащихся средних ПТУ. / О. С. Гребенюк. – М. : Высшая школа, 1996. – 48 с.
4. Занок С.С. Психологія мотивації: Навчальний посібник. / С. С. Занок. – К. : Либідь, 2002. – 304 с.
5. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. / Е. П. Ильин. – СПб. : «Пионер», 2000. – 512 с.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. – В 5-ти т. – Т.1. / В.О. Сухомлинський.– К., Радянська школа, 1978.– 164 с.
7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. – В 5-ти т. – Т.3. / В.О. Сухомлинський.– К., Радянська школа, 1978.– 640 с.
8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. – В 5-ти т. – Т.5. / В.О. Сухомлинський.– К., Радянська школа, 1978.– 639 с.
9. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. – В 5-ти т. – Т.3. / В.О. Сухомлинський.– К., Радянська школа, 1978.– 640 с.
10. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. – В 5-ти т. – Т.5. / В. О. Сухомлинський. – К., Радянська школа, 1978. – 639 с.
11. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. – В 5-ти т. – Т.5. / В. О. Сухомлинський. – К., Радянська школа, 1978. – 639с.
12. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность – в 2-х т. – Т.1. / Пер. с нем. / Под ред. Б.М. Величковского. – М. : Педагогика, 1986. – 392 с.